

УДК 78/071.1.036(477.83–25) (093.3)

НЕВІДОМІ СПОГАДИ МИРОСЛАВА АНТОНОВИЧА

ЮРІЙ ЯСІНОВСЬКИЙ

Львівська державна музична академія ім. М.Лисенка
вул. О.Нижанківського 5, Львів, 79005
Кафедра музичної україністики та етномузикології

Мирослав Антонович – відомий хоровий диригент, оперний співак, музикознавець, професор, доктор музикології, Дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, Заслужений артист України, нагороджений урядовими і міжнародними відзнаками і нагородами. Народився 1 березня 1917 р. у м. Долині на Прикарпатті.

Вищу музичну освіту отримав у Львові – Музичний інститут ім. М.Лисенка, консерваторія (сольний спів – Одарка Бандрівська, диригування – Микола Колесса, 1936–1941). Музикознавство вивчав у Львівському університеті (Адольф Хибінський, 1936–1940), Утрехтському (А.Смієрс, 1948–1950), Гарвардському (Отто Гомбощі, Волтер Пістон, 1953). Від середини 30-х років розпочав диригентську діяльність (Львівська Духовна семінарія). У 1939–1944 рр. виступав як співак на радіо, в концертах, на оперних сценах. В Утрехті організував (1951) і керував понад 40 років *Візантійським хором*, до репертуару якого входила візантійська, слов'янська та українська церковна музика. Випустив понад десять альбомів звукозаписів. З 1948 р. і до сьогоднішнього дня проживає в Голландії.

Як музикознавець вивчав і продовжує вивчати головним чином музику ренесансу і бароко – українську церковну та франко-фламандську. Учасник багатьох міжнародних музикознавчих конференцій і конгресів. Як фахівець із західної ренесансної музики та слов'янсько-візантійського церковного співу працював на посаді доцента і наукового працівника в Утрехтському університеті. Після смерті А.Смієрса продовжив працю над академічним виданням творів Жоскіна де Пре. В ділянці української церковної музики вивчав церковну монодію, партесний спів, український вплив на російську церковну музику XVII–XVIII ст. Оpubлікував монографії про Жоскіна де Пре (1951), український нотолінійний Ірмологіон (1974), диригента і композитора Олександра Кошиця (1975), історію українського церковного співу (1990), збірник статей з історії української церковної музики (1997).

М.Антонович є автором цікавих спогадів про навчання і працю у Львові в 30–40-х роках. Упорядкував Щоденник 40-літньої діяльності *Візантійського хору*, написав цікаві спогади про свого професора у Гарвардському університеті Волтера Пістона, патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого та ін.

Спогади М.Антоновича про кафедру музикології Львівського університету та її засновника і керівника професора Адольфа Хибінського є цінним матеріалом до історії львівської музикології, вивчення змісту і форм навчального процесу, взаємин між професором і студентами, атмосфери львівського студентського життя. Написані талановитою людиною, вони яскраво й образно оповідають про маловідомі сторінки нашої не так далекої минувшини.

Мирослав Антонович
СПОГАДИ ПРО ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

* * *

Коли я закінчив гімназію (здав матуру), почував себе як альпініст, що з трудом досягнув першого верха і побачив перед собою новий гірський масив, який треба було взяти. Розкривалися нові можливості і треба було рішитися, яким шляхом іти. Правда, для молодого українця в Польщі та ще й такого, що не мав багато грошей і протекцій та закінчив українську, а не польську гімназію, не було надто багато можливостей у виборі студій. На медицину українцеві тяжко було дістатися. Для загалу української молоді був відритий філософський факультет, де можна було студіювати історію, мови, філософію, музикознавство і т.п. Мене цікавила музика, і я пішов на університет, щоб розвідати про услів'я музикологічних студій.

Прийшов до приміщення, де видавалися потрібні інформації про університетські студії. За двома невеличкими віконцями видно було два старі поморщені обличчя, а перед віконцями довжелезна черга молодих студентів, які, як і я, прийшли за потрібними інформаціями. За одним віконцем сидів секретар, за другим – секретарка й вони своїм монотонними безбарвними голосами інформували студентів про студії і про можливість після студій.

Студенти підходили по черзі: один ішов до секретаря, другий – до секретарки. Вибору не було. Я попав до секретаря. Він подав мені адресу музикознавчого Інституту, розповів дещо про перебіг студій і додав, що перед вступом на музикознавчі студії треба здати вступний іспит. А як усе сказав про музикологічні студії, хвиличку помовчав, оглянув мене своїми спокійними сивими очима, при чому на його обличчі з'явилося щось ніби далеке відлуння добродушної усмішки, і додав: “а музикологію ідуть студіювати люди, що мають багато грошей, бо музикологія неоплатний фах, і тяжко з неї вижити, отже, подумайте, заки рішетеся студіювати цей фах”. Легким порухом голови дав знак, що наша розмова закінчена.

Мій брат Андрій визичив у свого колеги Йосифа Хомінського*, що вже закінчив музикознавчі студії на Львівському університеті, підручники з гармонії та історії музики в польській мові, я купив “на Кракеданах”¹ якісь біографії Шопена й Ліста і цілі вакації приготувався до іспиту.

Хоч я дуже скоро побачив, що за час вакацій цього матеріалу не перероблю, бо багато дечого було для мене прямо не зрозумілим, постановив простудіювати чи, точніше кажучи, прочитати все до кінця і самотужки виконувати деякі гармонічні задачі, щоби, як кажеться, мати чисте сумління, що я зробив усе, що міг. Після вакацій я рішився піти до музикознавчого Інституту, хоча не вірив у то, що мені вдасться здати іспит і що я буду прийнятий до Інституту.

Довго чистив я черевики перед дверима Інституту, збираючи востаннє “перед виступом” свої думки і відвагу і, нарешті, задзвонив. Асистентка проф.

* Йосиф Хомінський (1906, с. Острів під Перемишлем – 1997, Варшава) був одним з найздібніших учнів А.Хибінського. Син греко-католицького священика, у 30-х роках був активним дописувачем журналу “Українська музика”, членом і заступником секретаря Музикологічної комісії НТШ. З кінця 30-х років і до самої смерті жив і працював у Варшаві, присвятивши себе теорії та історії світової та польської музики.

¹ Кракедани – найбрудніша жидівська дільниця Львова, де принагідно можна було купити з “другої руки” дуже цінні речі, особливо книжки, за дуже малі гроші.

А.Хибінського Марія Щепанська* впустила мене до Інституту й почала випитувати про се і те, вкінці поставила питання про мої музичні знання і де я вчився музики. На хвилиночку я замовк, боровся з власними думками і, врешті, сказав, що музики я ніде систематично не вчився і, властиво, нічого не знаю з музики, але хочу вчитися...

Видно моя відповідь зробила на неї якесь особливе враження, вона встала, майже зірвалася з крісла і зникла в сусідній кімнаті. Я чув притишену розмову. Хвилини здавалися мені вічністю. Нарешті, відчинилися енергично двері, і до мене підійшов гострим кроком проф. А.Хибінський. Невеликий ростом, елегантно одягнутий, сиве волосся, окуляри з досить грубими склами і затиснуті уста, що нагадували мені уста композитора Ріхарда Вагнера, якого світліну я бачив у випозиченій історії музики. З-за окулярів з грубими склами гляділи пронизливо його енергійно-неспокійні очі. Привітавшись зі мною, він сів на своє професорське крісло біля великого стола, попросив мене сідати і почав розмову, ставлячи конкретні питання про те, що я знаю з музики, які книжки читав, а опісля запитав мене дещо з гармонії. На деякі питання я відповідав, а при альтерованому септимоному акорді і енгармонічних перемінах заплутався.

Він ще раз поглянув на мене допитливо і сказав: якщо ви дійсно хочете студіювати, то може навчатися, але під умовою, що впродовж першого року надробите потрібний матеріал. Попрощавшись зі мною, він вийшов з кімнати, а асистентка відправила мене до виходу, подала руку і привітно усміхаючись, сказала: *do widzenia, panie Antonowicz.*

Я був щасливий. Здавалося, світ тепер належить до мене.

Приміщення музикологічного Інституту при Львівському університеті складалося з чотирьох кімнат, не враховуючи передсінку й туалету. Одна кімната (перша при вході) була призначена для студентів. По середині кімнати стояв великий стіл, на столі необхідні для студій книжки (музичні лексикони, підручники історії музики, гармонії, контрапункту, музичної палеографії і т.п.), а біля стола були крісла. Там студенти могли спокійно працювати (розмовляти в залі було "суворо заборонено") від години 8-ї ранку до 18-ї пополудня. На столі був також зошит, в який кожний студент вписував від якої до якої години він працював у цій залі.

У сусідній, найбільшій кімнаті Інституту, відбувалися спільні заняття, тобто вправи для молодших студентів, просемінари – для старших і семінари – для найбільш заавансованих студентів. На вправах переглядалися й обговорювалися задачі студентів з гармонії, контрапункту, музичної палеографії, робилися перші кроки в ділянці музичного аналізу; на просемінарах робилося аналізи нескладних музичних форм і писалося перші реферати. На семінарах проводилося ґрунтовні аналізи складніших творів. Пригадую, що впродовж цілого тримісяччя на семінарах наша група аналізувала тільки один невеликий музичний фрагмент – вступ до опери *Трістан та Ізольда* Р.Вагнера.

У сусідній кімнаті тієї спільної зали сидів проф. А.Хибінський з своєю асистенткою М.Щепанською, а в другій кімнаті працював асистент Дуніч*. Стіни кожної кімнати були обложені шафами з книжками, а доступ до тих шаф мали тільки проф. Хибінський та його асистенти.

* Марія Щепанська (1902, м. Золочів – 1962, м. Познань) навчалася на музикології Львівського університету, пізніше була постійною асистенткою і помічницею проф. А.Хибінського, навіть і після виїзду до Польщі (Ю.Я.).

* Йосиф Дуніч (1910, Львів – 1945, німецький концтабір Дора) – талановитий музикознавець єврейського походження, асистент А.Хибінського, з 1939 р. працював у Варшаві.

На першому році студій мені прийшлося дуже тяжко працювати. Треба було доповнювати свої знання з теорії й історії музики, виконувати всі задачі з гармонії, контрапункту і музичної палеографії. До того ж всі підручники – *Гармонія* Л.Туйле, *Контрапункт* і *Мензуральна нотація* Г.Беллермана, *Історія музики* Г.Адліра, *Музична форма* Ляйхтентрітта, *Інструментознавство* К.Закса та ін. – були німецькомовними, а про своє тодішнє знання німецької мови краще вже не говорити. Все ж таки я проходив свої музикологічні студії без задержки та ще й ходив на виклади з історії мистецтва і психології.

Проф. А.Хибінський та його асистенти були дуже вимогливі, але коли треба було, то готові були допомогти. Професора студенти таки боялися, бо при іспитах він був безоглядним, нераз навіть прикрим. Пригадую, як одна старша за нас студентка² складала у Хибінського іспит, а ми, молодші студенти, стояли під дверима і підслуховували. Студентка відповідала добре на всі питання, але в певному моменті сконфузилася.

– І що ще, прошу пані? – питає Хибінський. Испитована пробувала все щось додати, але за кожним разом слідувало грізне і чимраз більше нетерпеливе “і ще що?”. Ми, що підслуховували під дверима, гляділи стривожено один на одного, намагаючись щось додати до відповіді іспитованої студентки, але ніхто нічого не міг більше знайти у відповідь. Проф. Хибінський почав злегка бубнити пальцями об стіл, а це сповіщало негоду. Хвилини мовчанки, і Хибінський вимовив з притиском:

– І нічого більше, прошу пані, але треба знати, що матеріал вичерпаний.

Не менш, однак, з проф. А.Хибінським можна було пережити й дуже приємні моменти. Це бувало тоді, коли поза всіма офіційними вправами й викладами студенти того самого року, що й я (наша групка), збиралася в Інституті для прослухування різних музичних творів. Тоді Хибінський сідав з одною студенткою за фортеп'яном, і вони програвали нам на чотири руки витяги з різних симфоній. Правда, коли наша студентка, справді добра п'яністка, при виконуванні своєї партії почала впадати в екстаз, завертати очима й хитатися цілим тілом, Хибінський застигав з нетерпеливості, але, не сказавши ні слова в закид, грав далі, переносючи усе терпеливо.

Найбільш приємні, часами веселі, а часами прямо зворушливі моменти пережили ми, студенти (принаймні наша групка) у Хибінського вдома. Ми відвідували його – розуміється, на його запрошення – досить регулярно і прослуховували з ним різні грамофонові платівки, яких у нього було дуже багато. Прослуховували ми не тільки класичну, але й новішу музику. Час до часу кидав при цьому коротким реченням, а то й одним словом коментар до твору, який давав нам більше, як довгі виклади. В перервах пригощав нас, а зрідка і його дружина, чаєм і ще чимось до чаю. Витворювалася приємна, родинна атмосфера, а Хибінський пригощав нас ще й своїми дотепами. Зникала уся офіційщина, оставлялася тепла людяність. Чи не найвиразніше вона виявилася тоді, коли одного разу Хибінський приймав нас, не вклавши з якихось причин своїх штучних зубів і шепотів до нас як старенький добрий дідусь.

Для мене особливо незабутнім з університетського життя остався такий епізод. Десь в половині першого року моїх університетських студій закликав мене до себе проф. Хибінський і сказав, що мені конечно треба доповнити свої знання, особливо з

² Марія Білинська або Ванда Міхальська. Марія Білинська (1912, Чернівці – 1996, Львів), учениця А.Хибінського, кандидат мистецтвознавства, доцент Львівської консерваторії, викладала історію української музики. Див.: *Яросевич Л.* Марія Білинська: творчий портрет (з додатком бібліографії її публікацій) // *Записки НТШ.* Т. 226. Львів, 1993. С.362–369.

гри на фортеп'яні, й треба це зробити в якійсь музичній школі. Знаючи моє матеріальне становище, він шукав виходу і сказав приблизно таке:

– Я міг би вас примістити в польській державній консерваторії і то безплатно, але боюся, що ваші люди, а може, й ви самі подумаете, що я хочу відтягнути вас від вашого суспільства. Я не хочу бути причиною викидів ані вашого, ані мого власного сумління, і тому я пропоную ось що. В музичному Інституті ім. М.Лисенка є мій добре знайомий і колишній учень Нестор Нижанківський*, людина порядна й енергійна. Я потелефоную до нього і запитаюся, чи він не зміг би примістити вас в Інституті. Я певний, що він зробить все, щоб піти назустріч моїй прозьбі і я майже певний, що він постарается про те, що вас приймуть до Інституту. Ну, а коли би вас там не прийняли, тоді маємо розв'язані руки і ви з чистим сумління можете йти до польської консерваторії, бо свої вас не прийняли...

Мене зворушила його великодушність. Я висловив йому глибоку вдячність і сказав, що, зроблю все, щоб виправдати його довір'я і як буду в силі віддячуся за ту велику поміч.

– Немає тут мови про вдячність. Це є мій обов'язок допомогти молодій людині. Хто ж нам, музикологам, і нашій науці допоможе, як ми собі взаємно не будемо помагати, сказав Хибінський і пішов телефонувати до Нестора Нижанківського. А після розмови з Н.Нижанківським проф. Хибінський сказав мені, що сьогодні я в такій-то годині маю зголоситися до музичного Інституту.

Треба сказати дещо й про нашу групу студентів – вона була досить особлива й дружньо держалася від першого до останнього року, тобто до вибуху війни. Бо звичайно, як говорили, коли Хибінський прийняв до Інституту більшу групу студентів, як-ось наша, то впродовж перших двох чи трьох років залишалися в Інституті один або два студенти, а решта покидала музикознавчі студії добровільно, або була змушена Хибінським покинути Інститут, продовжуючи свої музикознавчі студії у Кракові чи Варшаві.

А ця група – нас було шестеро – була дуже гетерогенна. У ній було дві жидівки (не пригадую їх прізвищ) і красива й талановита п'яністка, молода дружина композитора Барбаха**, два українці, Ярослав Маринович***, що з успіхом студіював два головні предмети – класичну філологію і музикознавство – та й я, і два поляки: дуже симпатичний, скромний і товариський Мацкевич і трохи загонистий Тіль чи якось так...

Для багатьох було незрозумілим, що така гетерогенна група (українці, жиди, поляки) жили з собою в згоді та навіть в більшій чи меншій мірі дружили з собою. І це діялося тоді, коли групи польських студентів щороку проводили в університеті антижидівські погроми, немилосердно б'ючи своїх жидівських колег, так що треба було закривати університет. У таких випадках мені, українцеві, доводилося не раз виступати з Інституту своїх жидівських товаришок студій різними бічними виходами і, в разі потреби, боронити їх перед польськими антижидівськими настроями. Це діялося в часах, коли польська вулиця улаштовувала антиукраїнські погро-

* Нестор Нижанківський (1893, м. Бережани – 1940, м. Лодзь) – український композитор, викладач Вищого музичного інституту у Львові. Навчався, зокрема, і в А.Хибінського. Професор залишив цікавий спогад про нього та його батька Остапа, священника, композитора і диригента, який прокоментував і підготував до друку М.Антонович. Див.: *Булка Ю.* Нестор Нижанківський: життя і творчість. Львів 1997. С.52–55.

** Северин Барбаг (1891–1944) – польський композитор і музикознавець.

*** Ярослав Маринович (1916–1963) – забутий сьогодні музикознавець, який після війни переїхав до Києва, де навчався в аспірантурі та співпрацював з відомим українським музикознавцем Миколою Гордійчуком.

ми, нападаючи й демолуючи українські культурні та господарські установи – *Прогресу*, кооперативи, банки, а польська поліція з'являлася на місце погромів щойно тоді, коли погромщики вже залишили понищені українські установи й ішли далі сповняти своє негідне діло. Коли на Янівському цвинтарі польська поліція розганяла українців, що прийшли помолитися на могили полеглих за волю України, б'ючи їх немилосердно шаблями, як тільки вони наважилися заспівати українські патріотичні пісні, а українська націоналістично наставлена молодь ішла в підпілля і боролася проти польського панування, не цураючись при тому й терористичних методів і засобів.

Моє життя в перші роки університетських студій проходило відносно спокійно, але праці часами було таки забагато. На університеті, крім студій музикології, я ходив іще на виклади з історії мистецтва, що їх давали проф. Подляха і Лянцкоронська (у Подляхи мене особливо цікавила аналіза мистецьких творів і виклади про імпресіонізм та експресіонізм у малярстві, а Лянцкоронської – виклади про Джотто) та на виклади з психології у Кройца та ще дещо з антропології. Усе це мене цікавило, усе хотілося пізнати.

У Вищому музичному Інституті ім. М. Лисенка також було багато праці, бо крім співу, що його я вивчав як головний предмет, треба було багато вправляти на фортеп'яні; Нестор Нижанківський, в якого я брав лекції, був дуже вимогливий.

Я провадив хор питомців в малій Духовній Семінарії, в якому давніше сам співав, коли той хор був під проводом Дм.Котка*, і за це харчувався. Деякий час провадив хор у Ремісничій Бурсі, співав у Львівському "Бояні", який давав стипендію на мої студії сольоспіву в музичному Інституті. Часами перепав який гріш за це, що деколи співав у хорі Прокоповича-Горленка**, особливо коли співали Службу Божу для радя. Довший час я працював у святоюрських архівах, виготовляючи статистики про те, скільки людей упродовж XIX ст. вмирало на ту чи іншу недугу у львівській єпархії. Дотепер пригадую, що найчастіше причиною смерти українського населення був туберкульоз і рак, а в дітей менінгіт. Правдоподібно, це були наслідки матеріальної нужди і психологічного стресу, що їх переживало українське населення в Австрії, яка використовувала поляків, а подекуди й жидів, щоб закріпити політично й економічно своє панування в Галичині, внаслідок чого найбільше терпіло українське населення. Та це не значить, що тільки українці були покривджені й бідні. Між убогими були й жида і поляки. За святоюрські статистики я заробляв непогано.

На університеті, завдяки моїй добрій opinii, яку виставляв проф. Хибінський, університетські власті звільнили мене з оплат, так що я матеріально давав собі раду. Я міг студіювати, оплачувати мешкання і відносно непогано жити. Та притрапилась біда. Я захворів. І сталося воно несподівано.

Разом з двома співльокаторами я жив в одній кімнаті, що її ми винаймали в одній родині. Це була наріжна кімната на третьому поверсі т.зв. Народного Дому. Вхід до тої частини Народного дому, в якій ми мешкали, був на Вірменській вулиці. Вона славилася своїм вірменським собором ну й проститутками, що стояли по закутках (на розі "нашої вулиці" та сусідніх вуличок). Наша кімната через день стояла переважно порожньою, а нас трьох студентів, що її замешкували, приходили переважно тільки наніч, а дехто, бувало й на ніч не приходив. Зимою кімната не ogrівалася, бо ніхто

з нас, співльокаторів, не мав на це грошей. Брама дому замикалася о 10-й (11-й ?)

* Дмитро Котко (1892–1982) – відомий хоровий диригент.

** Роман Прокопович-Горленко (1883–1962) – хоровий диригент і співак.

годині вечора, і коли хтось прийшов пізніше, мусів платити за це сторожеві т.зв. “шперу”.

[Хвороба, санаторне лікування у Ворохті та Бурканові. До Львова повернувся у січні 1939 р.]

За перших кілька місяців, склавши усі потрібні іспити, я закінчив першу частину моїх студій і почав приготуватися до “магістерки”. Для магістерської праці проф. А.Хибінський вибрав мені тему з української музики. А щоб уможливити мені доступ до різних джерел і установ, видав мені “наукову легітимацію”.

Щоби легше дістатися до українських бібліотек, і то не тільки публичних, але й приватних, треба було мати ще посвідчення від когось з видатних українських музик. Я звернувся в цій справі до директора Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка, композитора Василя Барвінського, і він написав мені таке посвідчення

ВИЩИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. МИКОЛИ ЛИСЕНКА
ЛЬВІВ, ШАШКЕВИЧА 5. – ТЕЛ. 237-15, Львів, дня 29/VI 1939 р.

Посвідчення

Отсим посвідчаю, що п. Мирослав Антонович, довголітній учень Вищого Музичного Інституту ім. М.Лисенка у Львові, та одночасно студент музикології на Львівському Університеті, має опрацювати монографію пісенної творчості українських композиторів, (як це стверджує наукова легітимація, видана Професором і керманічем музикологічного заведення при льв.[івському] університеті Др-ом А.Хи-

бінським). Завдання поставлене до виконання п. М.Антоновичеві набирає для справи української музикології незвичайно важливого значіння, тим більше, що саме ця музична ділянка щойно від недовгого часу почали випускати перші так важливі для нашої національної культури парости. п.Мирослава Антоновича знаю як людину під музичним оглядом всебічну одарену людину о виїмкових прикметах характеру, високо ідейну, дуже працюовиту та певну, що попри великі можливості зроблення співочої карієри, працює інтензивно на так ще мало зораній ділянці української музикології. Беручи за зміст повищої опінії повну особисту відповідальність і підчеркуючи ще раз в усій повноті важливість і значіння праці п. Антоновича, звертаємось з отсим проханням, допомогти п. Антоновичеві усіма можливими засобами до зреалізування того діла та в першу чергу уможливити йому доступ до потрібних йому до праці матеріялів, нот і т.п. так в наших установах, бібліотеках чи архівах, як і приватних збірок. Тим способом улегчиться не тільки працю п.Мирославу Антоновичеві, але й причиниться до так конечної розбудови недооцінюваної нами ще як слід музикологічної ділянки.

Василь Барвінський
Директор Вищ.[ого] Музичного
Інституту ім. Лисенка
у Львові.
(печатка)

Цілими днями я пересиджував в бібліотеці Н.[аукового] Т.[овариства] [ім.] Ш.[евченка], перестудіюуючи старі українські газети й журнали та шукаючи за матеріялами про українську музику. Не раз натрапив і на інші дуже для мене цікаві матеріяли і вісті. Пригадую, наприклад, моє здивування, коли читав про те, як деякі українські газети дуже негативно реагували на номінацію польського графа Андрея Шептицького на станиславівського єпископа, а потім Львівського митрополита і як

він при своїй інтронізації мужньо заявив, що він буде працювати для того народу та для тої церкви, для якої він призначений бути пастирем. Після понад півстоліття пригадую тільки загальний зміст проповіді, а перевірити того, що пригадую, не маю змоги.

Послужили мені своїми матеріялами проф. Філярет Колесса, композитор Й.Кишакевич, а найбільше допоміг мені комп.[озитор] Станіслав Людкевич (про нього на іншому місці).

Та написати свою магістерську працю і закінчити свої студії музикології на Львівському Університеті мені не довелося. Почалася Друга світова війна. До Львова прийшла советська власть і завела свої порядки. Музикознавчі студії перенесено з Університету до Консерваторії, а зроблені мною записки і виписки про українську пісню (цілі стоси записок і виписок про українську музику) пропали в часі війни.

Почався новий період мого життя.